

УДК 316.4

Струченков О. В.

ДИНАМІКА НЕФОРМАЛЬНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті на основі статистичних даних досліджуються особливості неформальної зайнятості населення України. Визначені причини появи цього явища та критерії ідентифікації неформально зайнятих. Виявлена динаміка чисельності неформально зайнятих, а також їхній склад за такими параметрами, як стать, вік, місце проживання, рівень освіти, сфера діяльності.

Ключові слова: економічна активність населення, зайнятість, неформально зайняті, неформальна економіка, тіньова економіка.

В статье на основе статистических данных исследуются особенности неформальной занятости населения Украины. Определены причины появления этого явления и критерии идентификации неформально занятых. Выявлена динамика численности неформально занятых, а также их состав по таким параметрам, как пол, возраст, место проживания, уровень образования, сфера деятельности.

Ключевые слова: экономическая активность населения, занятость, неформально занятые, неформальная экономика, теневая экономика.

In the article the informal employment in Ukraine has been studied on the basis of the statistical data. The causes of the informal employment and the criteria to identify informally employed have been also analyzed. The dynamic of number of informally employed and their content on the parameters as: gender, age, place of living, level of education and field of work have been revealed.

Key words: economic activity of population, employment, informally employed, informal economy, shadow economy.

Одним із негативних явищ сучасного ринку праці України є переміщення частини зайнятого населення з офіційного сектора економіки до неофіційного, тіньового. Протягом останніх років дослідженню феномену неформальної зайнятості приділяється чимало уваги. Це зумовлено як зростанням її масштабів, так і значним впливом на соціально-економічну ситуацію в державі. У другій половині 1990-х років до питання визначення поняття, обсягів і масштабів тіньової економіки та пов'язаних з нею розмірів неформальної зайнятості зверталися А. Баланда [1], Л. Ткаченко [2]. Результати проведеного аналізу регіональної специфіки неформальної зайнятості в Україні були опубліковані в працях І. Ангелко [3], В. Файфури [4]. Комплексним дослідженням стала монографія російської дослідниці С. Барсукової, в якій автор визначила зв'язок між цінностями населення та його схильністю до неформальної економічної діяльності, проаналізувала

такі форми неформальної зайнятості, як мережі підтримки та домашня економіка [5].

Незважаючи на значний внесок українських та російських соціологів в дослідження неформальної зайнятості, даний феномен не є всебічно вивченим. Метою пропонованої статті є комплексний аналіз ситуації з неформальною зайнятістю в Україні у 2000-ні роки. Завдання дослідження полягають у тому, щоб: 1) визначити ступінь наукової розробленості порушеної проблеми; 2) виявити основні критерії, за якими ідентифікуються неформально зайняті; 3) спираючись на статистичні дані, проаналізувати динаміку чисельності та складу неформально зайнятих; 4) визначити особливості неформальної зайнятості населення України.

Наявність зайнятості в офіційно незареєстрованому секторі економіки, що передбачає приховування від обліку та оподаткування результатів дозволеної законодавством діяльності, об'єктивно зумовлено можливістю отримання вищих прибутків, ніж в легальному секторі, а також являється для певної категорії населення основним джерелом доходу. Високі ставки оподаткування поряд зі слабким контролем за сплатою податків та поблажливе ставлення до цього з боку громадськості, майже цілковита відсутність безготівкового обігу за участі фізичних осіб створюють передумови для появи й зростання неформального сектору економіки України, який на даний момент, на думку окремих експертів, складає не менше 50% ВВП країни.

Державна служба статистики України проводить моніторинг неформальної економіки з 1999 року. Визначення обсягів неформальної зайнятості здійснюється відповідно до методики, розробленої на основі положень Резолюції зі статистики зайнятості в неформальному секторі, ухваленої XV Міжнародною конференцією статистиків праці у 1993 році. Вона передбачає віднесення до неформального сектору всіх зайнятих на незареєстрованих виробничих одиницях, які відповідають таким критеріям: 1) ринкова спрямованість економічної діяльності; 2) обмежена кількість працівників; 3) відсутність державної реєстрації підприємницької діяльності. Беручи до уваги національну специфіку України, критерії визначення неформально зайнятих розширені з огляду на осіб, які працюють за усною домовленістю.

Дані статистичних обстежень дозволяють визначити кількісний та якісний склад неформально зайнятого населення, а також виявити основні тенденції розвитку неформальної зайнятості в Україні. До 1990 року зайнятістю в неформальному секторі були охоплені 2-6% населення України. У наступні роки кількість та питома вага неформально зайнятих різко збільшилася. Зростання неформальної зайнятості у 1990-ті роки було зумовлене трансформаційною кризою – 3 млн неформально зайнятих (14,8% зайнятого населення), у 2000-му році були свідченням застосування населенням адаптивних практик в умовах жорстких економічних реформ. У

2000-ні роки на тлі економічного зростання позаінституціональні способи економічної поведінки набули ще більшого поширення, остаточно, так би мовити, самоінституціоналізувавшись. У 2012 році чисельність неформально зайнятих становила 4651,6 тис. осіб, або 22,9% всього зайнятого населення України віком 15-70 років (рис. 1).

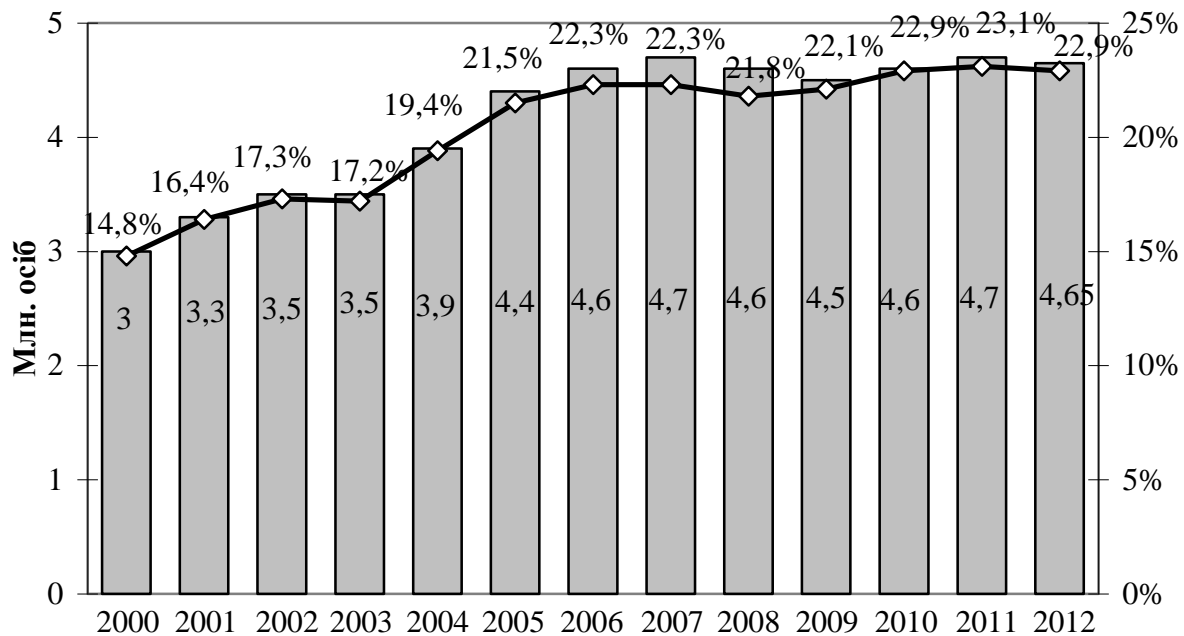

Рис. 1. Динаміка чисельності та питомої ваги неформально зайнятого населення України в 2000-2012 роках [6, с.89]

Соціально-демографічний склад неформально зайнятих протягом 2000-х років залишився сталим. Серед них рівною мірою представлені як чоловіки, так і жінки. У 2012 році кожний четвертий чоловік (24%) та кожна п'ята жінка (21,6%) були задіяні у неформальному секторі. У 2006-2012 роках певних змін зазнала вікова структура неформально зайнятих. Частка неформально зайнятих серед зайнятого населення працездатного віку збільшилася, а серед населення після працездатного віку (60-70 років) – навпаки, зменшилася. У 2012 році серед неформально зайнятих особи віком 15-24 роки становили 13,4%, 25-29 років – 12,2%, 30-34 роки – 10,3%, 35-39 років – 10,7%, 40-49 років – 20%, 50-59 років – 19,7%, 60-70 років – 13,7% [6, с. 90]. Як бачимо, найбільшою мірою серед неформально зайнятих представлені особи старших вікових груп (40 років і старше).

Дві третини неформально зайнятих мешкають у сільській місцевості. Це пов'язане з тим, що за умов хронічного безробіття на селі єдиною сферою праці стала робота в особистих підсобних господарствах, а також нелегальна робота за наймом у фермерських господарствах. З огляду на вищезазначене цілком зрозумілою стає різниця у частці неформально зайнятого населення міст та сіл за окремими віковими групами. Якщо у 2012 році частка

неформально зайнятого міського населення працездатного віку становила 10-15,8%, то на селі цей показник коливався в межах 37,2-55,4%. Що ж стосується осіб похилого віку, то до неформальної економіки був залучений кожний п'ятий городянин і дев'ять з десяти сільських жителів [6, с.90].

Аналіз освітнього рівня неформально зайнятих свідчить, що основну масу становлять особи з повною загальною середньою (64,3%) та базовою загальною середньою освітою (13,6%). Частка осіб з вищою та неповною вищою освітою складає 21,3%. В містах кожний третій неформально зайнятий має освіту, вищу за загальну середню. У той же час ступінь залучення зайнятого населення з вищою освітою до неформальної економіки вище на селі, ніж у місті. Те ж саме стосується й осіб з середньою та початковою освітою. Такий дисбаланс зумовлений, насамперед, більш високим рівнем участі селян у неформальному секторі економіки (табл. 1).

Таблиця 1

Неформально зайняті, за статтю, місцем проживання та рівнем освіти у 2012 році, у% [6, с.91]

Назва показника	Рівень освіти					
	Повна вища	Базова вища	Неповна вища	Повна середня	Базова середня	Початкова
у відсотках до всіх неформально зайнятих осіб						
Усе населення	7,5	0,5	13,3	64,3	13,6	0,8
Жінки	7,4	0,7	16,3	59,7	14,9	1
Чоловіки	7,5	0,4	10,8	68,2	12,4	0,7
Місто	13,1	0,6	18,6	60,3	6,8	0,6
Село	4,5	0,5	10,4	66,4	17,2	1
у відсотках до зайнятого населення відповідного рівня освіти						
Усе населення	6,1	14,3	14,8	32,5	59	90,5
Жінки	5,2	15,2	14	34,4	64	92,9
Чоловіки	7,2	13,3	16	31,2	54,6	87,7
Місто	4,3	7,8	9,6	18,1	30,3	73,5
Село	18	29,9	31,1	52,8	73,7	98,3

Зауважимо, що рівень освіти цілком корелюється з участю у неформальній економічній діяльності – чим освіченіше особа, тим рідше вона займається такою діяльністю (рис. 2).

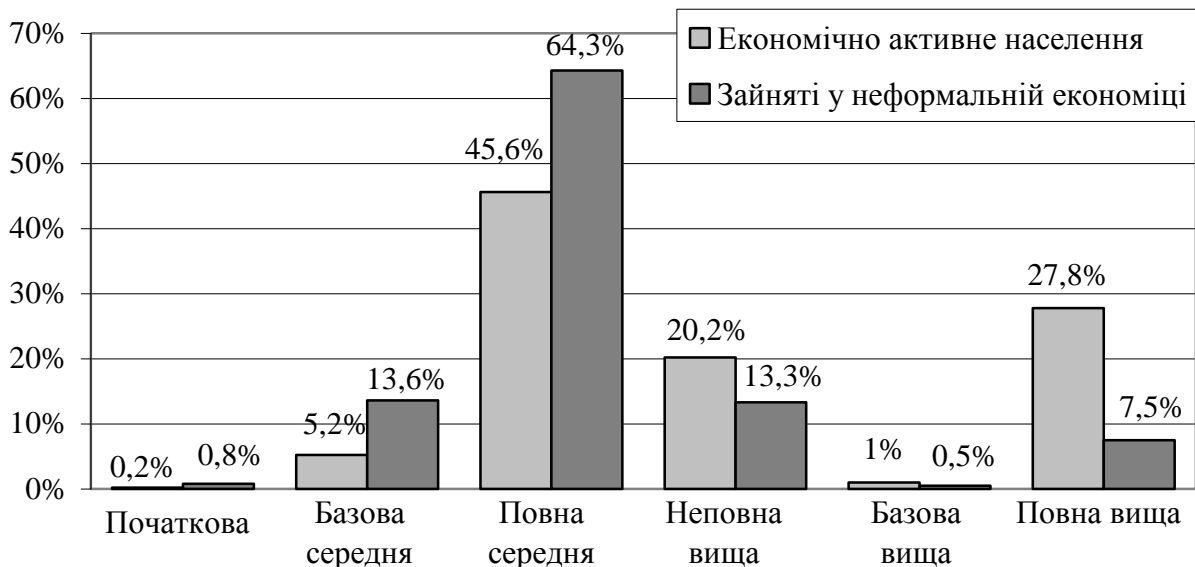

Рис. 2. Рівень освіти населення України в 2012 році [6, с.57, 91]

Дві третини неформально зайнятих (65,5%) становлять особи, які працюють не за наймом. Переважна більшість з них (82,6%) мешкає у сільській місцевості. Натомість основна маса працюючих за наймом є городянами. Серед найманих працівників переважають чоловіки, тоді як серед працюючих не за наймом чоловіків та жінок майже порівну (табл. 2).

Таблиця 2

Неформально зайняті за статусом зайнятості у 2012 році [6, с.89]

Назва показника	Працюючі за наймом		Працюючі не за наймом	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Усе населення	1604,2	34,5	3074	65,5
Жінки	515,1	24,2	1616,5	75,8
Чоловіки	1089,1	43,2	1430,9	56,8
Міські поселення	1076	66,3	546,9	33,7
Сільська місцевість	528,2	17,4	2500,5	82,6

У 2005-2012 роках певних змін зазнала сфера застосування праці неформально зайнятих. Незважаючи на те що заняття сільським й лісовим господарством, мисливством та рибальством продовжує бути провідним видом економічної діяльності, майже удвічі зросла кількість неформально зайнятих на будівництві. Питома вага задіяних в торгівлі, ремонті техніки, в діяльності готелів, ресторанів, транспорту та зв'язку залишилася незмінною (рис. 3).

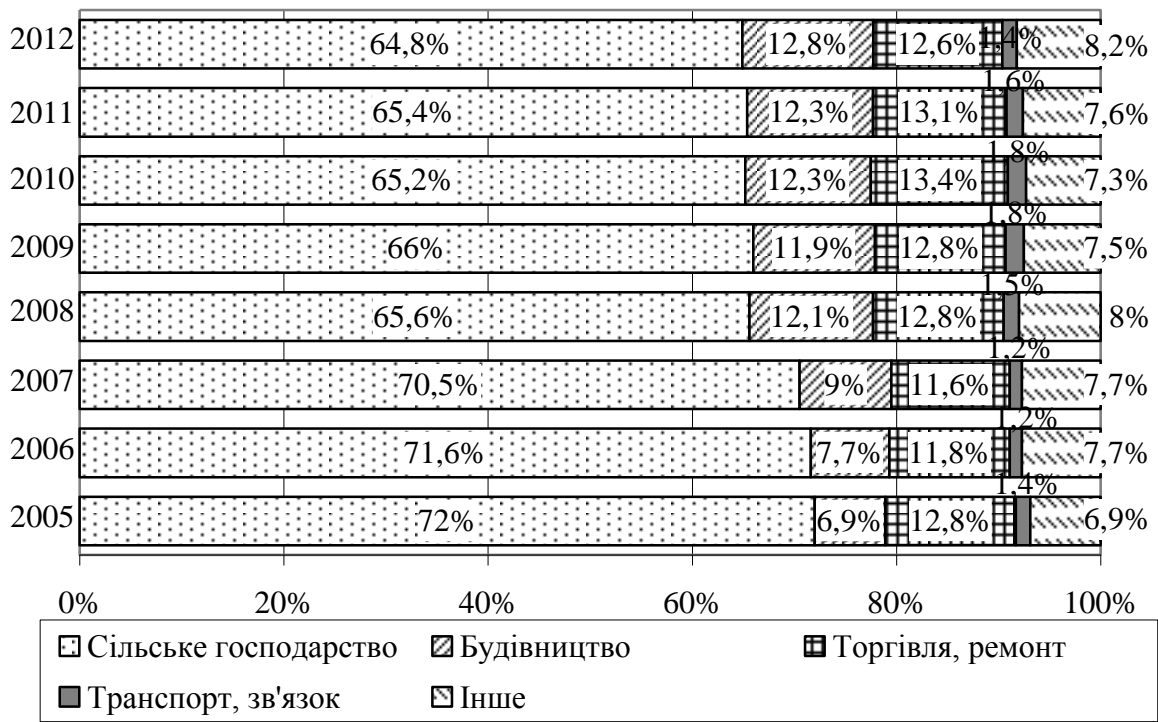

Рис. 3. Зайнятість населення у неформальному секторі економіки за видами діяльності у 2005-2012 роках [7; 8]

Зауважимо, що неформальна зайнятість в Україні як така має певні регіональні особливості. Зокрема, протягом 2008-2012 років найвищий рівень залучення населення до неформального сектору економіки фіксується у Чернівецькій області, де цей показник (коливається в межах 50-58%) удвічі більший середнього по країні. У цілому значні масштаби поширення неформальної зайнятості характерні, насамперед, для західних та північних областей, що зумовлене переважанням там аграрного сектору, в якому власне зосереджена основна маса неформально зайнятих. Разом із тим найменша частка населення, зайнятого у неформальному секторі економіки, виявлена в східних областях, зокрема, в Луганській (15,8%-19%), Харківській (15,2%-15,5%), Дніпропетровській (12,9%), Донецькій (10,1%-11,7%), а також у Севастополі (7,8%-9,1%) та Києві (3,7%-4,3%) [6, с. 92].

Наведені вище кількісні дані дозволяють виявити особливості неформальної зайнятості в Україні. Оскільки ринок праці України належить до трансформаційної моделі, то за своїми характеристиками неформальна зайнятість в Україні схожа на аналогічні феномени в країнах, які розвиваються: значні масштаби поширення неформальної зайнятості, низький рівень освіти неформально зайнятих, слабка розвиненість промислово-виробничої сфери, розмивання межі між формальною та неформальною зайнятістю. Вторинний характер неформальної зайнятості об'єднує Україну з розвиненими європейськими країнами.

Водночас неформальна зайнятість в Україні має низку специфічних рис, які виокремлюють її на фоні як розвинених країн, так і країн, які розвиваються. Оскільки неформальна зайнятість має вторинний характер, то

прибутки від неї нижче доходів, отриманих одночасно за допомогою офіційної та неофіційної діяльності. Загальна кількість та частка неформально зайнятих розподілені нерівномірно й залежать від регіону та місцевості проживання. В сільській місцевості неформальна зайнятість є чи не єдиним засобом виживання. Через це в аграрних областях заходу та півночі України частка неформально зайнятих осіб найбільш висока. Цим же пояснюється переважання серед неформально зайнятих осіб, які працюють не за наймом.

Зазначена специфіка неформальної зайнятості населення України, а також той факт, що неформальний сектор економіки є одночасно і функціональним, і дисфункціональним явищем, мають бути взяті до уваги при розробці та реалізації заходів, спрямованих як на легалізацію неформальної зайнятості, так і на стримування її зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баланда А. Л. Неформальна зайнятість (методологія і методика дослідження): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01 / А. Л. Баланда; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 18 с.

2. Ткаченко Л. Неформальний сектор економіки: підходи до визначення поняття / Л. Ткаченко // Економіка України. – 1999. – № 4. – С. 33-39.

3. Ангелко І. В. Неформальна зайнятість населення України в сучасних умовах / І. В. Ангелко // Український соціум. – 2010. – №3. – С. 124-132.

4. Файфура В. Проблеми зайнятості у неформальному секторі економіки Тернопільської області / В. Файфура // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє: зб. наук. праць. – Тернопіль, 2011. – Вип.16. – С. 286-291.

5. Барсукова С. Ю. Неформальная экономика: экономико-социологический анализ / С. Ю. Барсукова. – М.: Издат. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 448 с.

6. Економічна активність населення України 2012: Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 204 с.

7. Статистично-аналітичний огляд ринку праці у 2005 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

8. Статистично-аналітичний огляд ринку праці у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.